

ПОЛК. П. ФІЛОНЕНКО

Збройна боротьба на Волині

БІБЛІОТЕКА ЛІТОПІСУ ВОЛИНИ
Редагує Колегія

ПОЛК. П. ФІЛОНЕНКО

Збройна боротьба на Волині

(Спомин учасника)

Ч. 4.

Вінніпег, Ман., Канада

1958

Накладом: Волинського Видавничого Фонду

PROCEEDINGS OF THE VOLHYNIAN
LITERARY SUPPLEMENT
EDITORIAL COMMITTEE

Nr. 4

COL. P. FILONENKO

Military Struggle in Volhynian Land

Winnipeg

1958

Published by Volhynian Fund

Printed in Canada by
The Christian Press Ltd., Winnipeg 5, Manitoba

ПЕРЕДМОВА.

Волинь у минулому й сучасному двигала й даліше двигає свою частину відповідальности за цілість України. В її історії були моменти перемог і програших. Були події, що навчили, як треба чи не треба чинити, та події, на яких виростало й гартувалося молоде покоління.

Найтяжче розцінювати минулі визвольні події на основі сучасного на них погляду тих авторів, що самі тих подій не переживали. Інакше на томість представляється справа з цією книжкою. Автор передає нам у формі споминів усе те, що він сам чинив та сам бачив. Правда, сям-там автор виходить поза межі споминів, і хоче дещо судити, таврувати, а навіть оскаржувати, і це вже його чисто особистий погляд та право на нього. Треба ж передати майбутнім історикам свідчення учасників визвольних подій, яких завданням буде певні факти засудити, а інші виправдати.

Може в тій книжечці надто дошкульно згадуються деякі свіжі факти; може деякі з них ще тяжко з перспективи короткого часу назвати їхніми іменами; але як би не було, перш за все треба підкреслити, що ця книжечка публікується з метою не докору окремим особам, групам чи конспіративним організаціям, а скоріш тому, щоб майбутній історик міг мати під своїм безстороннім осудом ще одного свідка. Уважаємо, що ми, урожденці цього закутка землі, маємо на це повне право й обов'язок перед майбутніми поколіннями.

Автор цих споминів народився 12-го грудня 1896 року в с. Емельчині, пов. Зв'ягель на Волині. В 1918 році він працює в мобілізаційному відділі в м. Новограді Волинському, а в 1919 р. вступає до ок-

ремої бригади отамана Д. Соколовського і бореться з москвинами. В кінці 1919 р., наказом штабу Армії У. Н. Р., за підписом полк. В. Тютюника, організує повстанські загони на теренах Коростень-Овруч-Новоград Волинський. Від 1920 р. належить до розвідного відділу, Київської Дивізії Армії УНР., діє в запіллі ворога, підготовляючи організацію до 2-го Зимового Походу. Ген. В. Тютюник дав Г. Філоненкові (тоді ще сотникові) наказа такого змісту:

“Наказую Вам організувати 9 повст. район, до якого входять повіти: Новоград-Волинський, Житомирський, Радомильський, Овручський і Мозирський. Підготувати до загального повстання” (28. 4. 1921).

В 2-му Зимовому Поході, що скінчився “Базарем”, сотн. Філоненко був у боєвій частині ген. Ю. Тютюника. Коли ген. Ю. Тютюник з рештою бойових частин повернувся до Польщі, сотн. Філоненко залишився в Україні й далі продовжував боротьбу з москалями. В 1924 р. з повстанським відділом він прийшов до Польщі і тут зголосився до диспозиції УНР. Штабу Особливих Завдань, як бойової акції на окупованих москалями теренах України тощо. Він не один раз переходив із своїми відділами советський кордон і громив ЧЕКА та московську міліцію в глибині окупованої України.

У 1941 р. Генеральна Управа Великої Козацької Ради Українського Вільного Козацтва за видатну саможертвенність і заслуги в боротьбі за волю України надала йому рангу полковника. В тому ж році, 16-го серпня, шеф Українського Визвольного Війська, полк. Е. Ф. Голуб, призначив Філоненка організатором протибольшевицьких груп на відтинку Овруч, Волинь.

Зокрема, для нас тут важне те, що боротьба з ворогом полк. Філоненка відбувалася на волинській землі, де він родився, зростав і присягав її захищати перед нашествиям москвинів. Його вояць-

кий шлях — то шлях українського патріота, відважного вояка, старшини, повстанця й партизана в рядах Армії УНР. Увесь час він стояв на службі України. На службу до ворогів не переходив. Він усе своє трудяще молоде життя віддав на Вівтар у службі Україні.

Редакція.

П. Е. Філоненко — Полковник Українського Вільного Козацтва, нар. 12.12.1896 р. в Емельчино, пов. Зв'ягель, учасник 1-го і 2-го Зимових Походів, Командир 9-ої Волинської Групи Української Повстанчої Армії в 1920-24 рр. Отаман 2-ої Округи Українського Вільного Козацтва та учасник УПА в 1940-1945 роках. (Автор цих споминів).

I.

НА ПОРОЗІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

Перша світова війна 1914 р. застала мене, як молодого юнака, в Радомишлі, в Господарській Школі. Знаючи, що мене не мине військова служба, я зголосився до війська добровільно. Мене зараз таки покликано та направлено в губернське місто Самара над річкою Волгою. Там стояв І-ший артилерійський кінний дивізіон, тут ми проходили вишкіл. Року 1915, в травні я був відправлений на фронт у 5 армію, в І дивізію, в кінну батарею, що перебувала на фронті Двінськ-Рига на Балтиці. На фронті перебував я до революції. В 1917 р. я попав у Дику дивізію, що була кинута на прорив під Тернополем, а опісля ж Корниловим перекинена на Петроград для подавлення большевиків. Коли транспорт ешелонів йшов через мою місцевість, я залишив свої речі у вагоні і більше до них не повернувся. За дезертирство мені, як старшині, грозила кара смерті, але ризик — благородне діло. Так я опинився у своєму містечку Емельчино.

II.

РЕВОЛЮЦІЯ ГРЯДЕ.

Революція робила своє. Поліські селяни кинулись усе забирати; найперше в графа Уварова: забрали худобу, коні, вози, сані, меблі, а опісля того першійшли “хазяйнувати” до містечка. Прийшлося підібрати добрих козаків, що також були повернулися з фронту та озброїти їх у кріси для вдер-

жання порядку. Наша оборона містечка складалася з 20-ти козаків. Перш за все треба було відігнати селян, що поприїжджали були з возами забирати майно. Селяни були з сіл: Руденка, Подлуби, Глумча, Кочичин, М'яколовичі. Наша оборона почала стріляти вгору, щоб налякати, а декому треба було дати "прикладом". За три години містечко було чисте. Від часу до часу з фронту проривалася кіннота, яку ми розброювали, забирали коней, а вояків відправляли на поїзд. У нас назбиралося досить коней і ми їх віддали державній варті. Єврейське населення за це нам подякувало.

Часто бував я в повітовому місті Новограді-Волинському, якийсь час працював у державній варті. Після гетьманського перевороту працював членом військового суду, а також було призначено мене до мобілізаційного відділу при Комендатурі.

Розбурхані, як те море, були українські села. Мені прийшлося виїжджати в терен та провадити мобілізацію. Перша моя поїздка була до сіл: Рогачева, Баранівки, Мирополя, Романова та ін. Узнявши з собою 4-ох вірних козаків, найперше ми приїхали до с. Миропіль. Тут я звернувся до голови містечка, Заремби, щоб він скликав збори селян. Він глянув на мене й запитав:

— Чи ви охорону маєте?

По мені пройшов мороз, але я не показав себе боягузом. Кожу, що маю з собою 4-ох козаків, а окрім того має приїхати з Баранівки 50 озброєних козаків з кулеметами. "Коли так, то я зараз же скликаю збори", — сказав Заремба. Так я додав йому відваги тими козаками, що ніби мали приїхати з Баранівки, але там жодних козаків не було. Тоді я сказав своїм чотирьом козакам, щоб вони були готові на всякий випадок і не стояли між людьми, а трималися осторонь на поготівлі нікого до себе не допускали.

Голова управи, Заремба, був у веселім настрої, — видно, повірив мені, що має прибути 50 козаків.

Миропіль — то було збольшевичене село. Мені вдалося було сказати до гурту кілька слів, щоб ішли до українського війська боронити Українську Соборну Державу, як з товпи, що зібралася біля управи, почали свистати й гукати: “Гоніть його, то син поміщика, я його знаю!” Я хотів заперечити, але дарма. Голова управи, Заремба, пробував їх остерегти, що, мовляв, зараз має приїхати відділ козаків з кулементами, і заберуть силою. Але з юрби стали гукати: “Ми не боїмося! Ми всі тут поляжемо, але не підемо!” І почали розходитися. Видно, все ж таки повірили голові Зарембі, що має прийти 50 козаків.

Я мусів назад повертатися до повітового містечка через село Романів. Там справу полагодив також з головою управи, залишив усякого роду відозви до українського населення, але вирішив зборів не скликати, тому що Романів недалеко від Мирополя, і ті самі, що свистали там на мене, могли підібрати собі яничарів з Романова й накоїти лиха. Там, де я побував, скрізь залишив відозви і просив голов управ, щоб вони взялися до роботи.

Прибувши до повітового міста, я розповів про свою подорож. Мав ще нагоду відбути два воєнні польові суди над проступниками проти майна й життя людей. Боронив їх прокуратор Пекарський, щоб їм дарувати кару, але більшість членів суду стояли при тім, щоб виконати вирок без помилування. Згодом я зустрівся був з Пекарським уже на еміграції, в Польщі; він провадив адвокатську канцелярію. Тоді він сказав мені: “Треба було більше стріляти провокаторів, тоді ми мали б Українську Державу. Я тепер жалію, що боронив тих злочинців”. Так, Пекарський мав рацію.

III.

МОСКОВСЬКІ ОРДИ ЗАЛИВАЮТЬ ВОЛИНЬ.

У 1919 році я захворів на тиф, хвороба змусила мене лягти в лікарню, і я пролежав місяць часу. В лікарні було нам відомо, що на Волинь посувається червона орда — Таращанські полки. На перший день Христового воскресіння, коли сходило сонечко й крізь вікна освітило наші понурі шпитальні ліжка, входили сестри і вітали нас: “Христос Воскрес!” Дехто відповідав їм, а решта кивали на знак правди головами. Так Христос освітив нас соняшним промінням. Він знав, що дехто з нас буде вмирати за правду. Через годину на Полонському шосе, на Новоград-Волинський посувались Таращанські советські полки і переходили через річку Случ. Ми в лікарні чули торохкіт ворожих кулеметів, за півгодини вже посипалося скло з вікон лікарні. Зайшло сонце за хмари, і знову перед нами стояли понурі шпитальні ліжка. Раптом чути в дверях крик. Це червоні кати входять у лікарню. Вони зодягнені в шкіряні тужурки. “Де тут лежить петлюрівська банда?!” Сестри-жалібниці хватають червоних за руки, благають, що тут лежать хворі на тиф. Чути стукіт штиків, — приколюють штиками хворих до ліжок. Трьох умирає. Гнат Онопченко, — старшина, і два козаки так і відійшли від нас за правду. Благання жалібниць-сестер перемогло, — з нами був Христос, що освітив нас своїм соняшним промінням. Червоні відійшли з лікарні, комісар звелів зараз таки на другий день всіх хворих забрати до в'язниці. Кожний з недужих, хто вже міг ходити, підходив до мертвих побратимів і прощався з ними. Сестри-жалібниці взялись за роботу; тим, що могли хоч трохи ходити, приносили шивільне вбрання і в ньому виводили їх крадькома з лікарні, щоб на другий день вони не попали до в'язниці. І я був між тими щасливими.

Я рішив перейти через міст на річці Случ, через який і мав шлях на Житомир, а там направитись селами до Емельчина. Підходячи крадькома до мосту, я сховався за будинок і звернув увагу на міст. Там стояли два червоні вартові. Якогось чоловіка, що йшов дорогою з Житомира до Новограду Волинського вони затримали. Довго стояли з ним, а потім повели його в напрямку Зв'ягеля. Коли вони були вже на середині мосту, я почув постріл, і бачив як цього чоловіка кинули з мосту до води. Того самого дня був застрілений начальник повітової поліції Ковпак. Його розстріляв Петровський, бувший російський прапорщик, родом із Зв'ягеля. Тоді я почав обходити міст і повернув в інший напрям — на Чижівку; там міст був спалений, але якось можна було перейти. Від повітового міста до Емельчина було 30 кілометрів і я йшов три дні.

IV.

ПОВСТАННЯ ПРОТИ ЧЕРВОНИХ.

Переховуючись у себе вдома, я виздоровів і тоді з трьома братами Ярощуками ми підняли повстання проти червоних. Населення було по нашій стороні; молоді озброїлись і почали руйнувати залізницю, що сполучувала Шепетівку і Коростень, так що потяги не могли курсувати. Терен був опанований нами, але якось несподівано на містечко наскочила червона кіннота, запалила його і згоріло біля 300 будинків. Ми перейшли в наступ, і кіннота була відбита, але відступаючи, вона попала на нашу засідку біля села Кошелова, і було вбитих зо 30 вояків та були й ранені.

Після того ми злучилися із відділами Дмитра Соколовського і разом почали боротьбу проти червоних. Не судилось отаманові Дмитрові Соколовському довго вести боротьбу, бо його в рідному селі

застрілили червоні крізь вікно. Тоді провід перебрала сестра Дмитра Соколовського — Маруся. Тій групі, яку вона була перебрала, була дана назва: “Окрема Бригада ім. Дмитра Соколовського”.

Після цього ми скоро розійшлися, знову зустрілися з Соколовською в Острополі, а звідтам пішли на Любар-Чорторию, де розмістився був штаб дієвої армії. Кожний знав, що ми оточені зо всіх боків — поляками, червоними й білими москалями. В головному штабі Української Повстанської Армії під проводом генерала Омеляновича Павленка було вирішено йти в запілля ворога, а решта малими групами мали податись у свої місцевості, де був добре відомий їм терен, а також провідники були знані українському населенню.

Мені було дане доручення від начальника штабу, генерала Василя Тютюника, йти в напрямі Коростеня, Овруча, Зв'ягеля. Того самого дня я зустрівся з Марусею Соколівською, яка мала доручення йти на свій терен до Горбулева. Ми пішли в напрямі Житомира. Разом ішли до Пулин. Звідтіля вона повернула на Котелянку, а я — на Баришів. Незабаром я довідався, що Марусю Соколовську і її нареченого, отамана Куровського, десь недалеко Житомира заскочив червоний карний відділ і розстріляв. Так закінчилася боротьба патріотів Соколовських, що боролися в лавах Української Повстанської Армії.

Я довший час виконував своє завдання, однак червоні зловили мене на одному хуторі в заможного селянина В. Ходаковського, недалеко Кривого. При мені було тільки 25 набоїв. Вистреливши їх, я пробував утекти до лісу, але їх було 6 кіннотчиків, і вони мене дістали в свої руки. Сталося це в березні 1919 р. Зв'язали мені руки, прив'язали до коня й привели до м. Лугини в штаб пластунської бригади, де мене нелюдським способом катували. Найбільше надо мною знущався яничар, Яків Дмитренко, якого я знав ще з дитинства. Одному Бого-

ві Небесному завдячую, що мені пощастило втекти. Голий і босий я біг біля 5 кілометрів по снігу до густого ліса. Кати строчили за мною із скорострілів, та хибили мабуть тому, що була ніч, і трудно було влучити. Лісом пробрався голий на один хутір, біля Кривотина до селянина А. Журовського. Він дав мені вбрання і накормив, бо я два дні нічого не мав в устах, крім снігу. Кругом селяни знали, що мене зловили і що мали прилюдно розстріляти, але катам не пощастило. Від цього селянина мене забрала одна жінка, яка довідалася про мене від його дружини. Я направився до польського кордону, що тоді тимчасово був на Волині, у своє рідне містечко, Емельчино, що було під поляками. Я був сильно побитий, на моїх ранах позасихала кров, і тому пішов до лікарні, де пролежав місяць часу, поки не вгоїлися рани.

V.

ПРИГОТУВАННЯ ДО ЗАГАЛЬНОГО ПОВСТАННЯ.

В Зимовому Поході на Київ я вступив до 6 дивізії, під командуванням ген. штабу полк. Безручка. Перехід Української Армії до Польщі поляки прийняли з великою неохотою, настроївшись до вояків вороже, грабуючи їх з годинників, перстенів, зброї і т. д. Я вирішив повератися назав в Україну. Знайшов собі побратима, пор. Семенчука з Горбієвки, і за два дні ми були в запіллі червоних. Я залишився на своєму Поліссі. Краще вмирати в Україні, ніж у вчорашнього союзника за дратами конати голодною смертю. Козакуючи переважно на Волині, я тримав зв'язки з нашим урядом У. Н. Р. І так, 3-го травня 1921 р. прийшов до мене в Україну зв'язковий, сотн. Оксен Ярошук, із Штабу Української Повстанської Армії, і приніс мені наказ такого змісту:

“До п. сотника П. Філоненка. — Наказую Вам зорганізувати 9-ий повстанчий район, у склад якого входять повіти Новоградський, Зв'ягельський, Овруцький, Житомирський, Радомський і Мозирський, і стати на чолі його, якнайкраще налагодити зв'язки, провадити агітаційну працю між селянством для загального повстання. Командуючий Повстанчою Армією Ю. Тютюник, Ген. Хорунжий”.

Україна була поділена на 24 повстанські райони. Я був у 9-му. Як старшині в ранзі сотника, мені треба було взяти на себе відповідальність, щоб червоні кати не відкрили повстанських комітетів, бо були б дуже погані наслідки. Вони палили цілі села й мордували наших кращих патріотів, а решту забирали до в'язниць. Правда, не обійшлося й без наших яничарів, першим з них був сотн. Заярний, що катував українських селян. Найгірше помстився на одному панотцеві Є. Кузікові і його родині, що не раз давали йому в себе відпочинок. Він сам в'язав їх руки дротом, коли забирали цю родину до Лукіянівської в'язниці в Київ.

8-го вересня прийшла зв'язкова М. Басарабенкова, дружина полк. Басарабенка, і принесла мені наказа від Командуючого Українською Повстанчою Армією, щоб негайно зголоситися до штабу. Я зараз же направився туди. На кордоні затримав мене червоноармієць і зажадав викупу. Але я змиркував, що це підступ. Він хотів узяти гроші, а потім запровадити мене на заставу. При мені була тільки одна “катеринка”, — це 500 карбованців, і я дав йому. Він зажадав більше, але в мене не було. Я ніби почав шукати в себе по кишенях, наче б шукаючи більше, і коли він відвернувся, я вихопив пістоля та й унешкідливив його. А тоді забрав його кріса і перескочив через польський кордон. На другий день я вже був у Головному Штабі Української Повстанчої Армії і здав звіт командуючому ген. Ю. Тютюнику. Він попросив мене зголоситися до нього другого дня о 10-ій год. ранку.

Полагодивши справу в штабі, де дали мені список людей; на чолі був ген. Неліговський, а на списку — 45 чоловік. Поки ми доїхали до кордону, до нас прилучилися ще 15 осіб, виключно воякі, які перебували на Волині, що була під Польщею. Четвертого дня ввечері ми переходили кордон і там захватили і взяли з собою двох червоноармійців. Пройшовши 30 кілометрів, зупинилися в лісі і вирішили далі червоноармійців з собою не провадити. Увечері того самого дня ми рушили далі; пройшовши 20 кілометрів, розташувалися в лісі на

Іван Власюк, поручник 9-ої Волинської Групи, нар. в Полоничів, район Емельчино, розстріляний москвичами в Житомирі в 1939 році.

відпочинок. Я зараз же повідомив Повстанчий Комітет про наш прихід. Приходили місцеві представники, віталися з нами — братами “задротянцями”, привозили хліб і м’ясо для прохарчування наших 60 людей. Відбули ми нараду, змінили назву з “9-го Району” на “9. Волинська Група”, що мала б увійти в склад У. П. А. В нашому відділі було більше старшин, ніж рядових вояків.

Одного дня ми довідалися, що в село Янчорудню, недалеко від нас приїхав карний відділ большевиків. Я, як керуючий тим відтинком, скликав старшин: полк. Бондаренка, полк. генерального штабу Лосева, полк. Перигива, сот. Головка, сот.

Вашченко, майора чеської армії (прізвища не пам'ятаю), сот. Олійника, сот. Гохмана, пор. Р. Милецького, сот. Ярощука т. ін., — усіх було нас 15 старшин. Ми зараз вирушили на бій з займанцями. Незабаром їхній ескадрон був нами розброєний, комісари розстріляні. Наша воєнна здобич була: 80 коней, два кулемети й червоноармійські уніформи — шинелі, шапки-“будьоновки” тощо. Ми повернулися до лісу з повним успіхом. Ген. Неліговський, що залишився був з частиною відділу в лісі, поздоровляв нас. Таким чином цілий відділ був на конях, всіх одягнули в шинелі і будьоновки. Другого дня ми розброїли робочий батальон — також без стрілу. Опісля повернули в напрямі Тетерева, били по дорозі ворога, де тільки попався, — правда, не вступаючи в бій з великими частинами, що було скупчені біля Коростеня.

На початку листопада прийшла головна група Української Повстанчої Армії, 6-го листопада я довідався від сот. Гопанчука, що проходив із своїм відділом в напрямі Пулин, а там мав повернути на Славути й Шепетівку, що в Пулинах він мав бій з червоноармійцями та поліцією. Багато червоних було вбито, а решта в паніці розбіглися від несподіваного наскоку. Так і не довелось цим обом групам: — І-ша Палія-Сидоранського, а ІІ-га ген. Неліговського — зустрітись з Головною Групою У. П. А. Командуючий У. П. А. — то був немов український Наполеон, що по снігу прямував на Київ. Перед Коростенем його зустріло православне духовенство з хресним ходом.

Поляки весь час проволікали справу переходу большевицького кордону і так дотягнули до холоду і на третій день переходу через кордон випав великий сніг. Польські зверхники не виключали можливості, що командуючий У. П. А. і все його вояцтво, зможуть вигнати з України москвинів, і тому вони разом із Головним Штабом У. П. А. вислали двох своїх вишколених польських

старшин — Ковальського і Маєвського, щоб вони підступно застрілили Тютюника. Коли полонених наших 359 лицарів большевики розстріляли під Базаром, то Маєвського й Ковальського вони забрали до Києва й повернули до Польщі.

Я, зібравши решту козаків і старшин 9. Волинської Групи, що належала до У. П. А., почав робити наскоки на червоних, що прямували на польський кордон. 20-го листопада ми виступили із села Гарбів на урочище Кам'яне Кодище, де наші стежі піймали двох червоноармійців і від них довідалися, що червона кіннота й батарея пройшла в напрямі Емельчина. Має ще йти, а точніш — їхати на саях, піхота. Засівши в корчах, ми підпустили червоноармійську валку на віддаль вистрілу. Першим вистрілом я подав знак, а після того почали стріляти всі. Червоні почали втікати, але наші постріли їх здоганяли. Не був це справжній бій, але пімста й присуд смерті за наших товаришів. Із 100 червоних ледве чи залишилося 15. На дорозі і в лісі лежали трупи, були забиті і ранені, забрали ми одного кулемента "Максима" й два кулемети "Шоша", багато набоїв та підвід, на які ми поклали трофеї, й рушили у Волинські ліси. Партизаном не був звичайний волинський або поліський темний не освічений дядько, а був ним повстанець-націоналіст, фанатичний борець за Українську Державу.

VI.

ПІМСТА ЗА КРИВДИ.

Тяжко було вести боротьбу в таку зиму. Снігу впало понад три чверті метра й швидко рухатись у полях і лісах було просто неможливо. Козаки, а також старшини, не мали жодного бажання повертатись на польську границю. І вояків довелося роз-

пустити. Розійшлися вони переважно по хуторах наших заможних волинських селян. Мені нестерпно докучала рана і мені допомагали тут знайомі українські лікарі. Так ми дочекалися весни 1922 року. Почало гріти сонечко і треба було повертатись у ліс. Вояцтво знову почало сходитись. Діждалися Великодніх Свят. Селяни приходили до лісу, приносили нам Свячене, христосувалися з нами. Декого відвідували батьки, матері, сестри, брати. Ми були дуже раді, що про нас не забувають. У нас народжувалася завзятість до боротьби з ворогом і пімсти над ним.

Весною 1922 р. прийшли в Україну хорунжий Кузко Каленик і пор. Іван Власюк. Радісно й приємно було бачити побратимів, але тяжко було слухати, коли вони зо слізьми на очах розказували, що вояцтво в таборах інтернованих у Польщі впало духом. Значить, моє запевнювання селян, що навесні прийде Українське Військо для боротьби з окупантом, виявилось неправдивим.

Усі побратими радили мені йти за кордон, щоб зробити собі операцію, бо рана біля ока гіршала й дедалі більше гноїлась. Одного травневого дня пішли ми до лісу Борхова, де ще так недавно стояли наші вояки відділу ген. Неліговського. І тут уже не було чути співу лицарського козацтва, лише лісова пташина раділа весною, і своїм співом будила велику тугу в наших душах за кращим майбутнім для безталанної України. 8-го травня ми направились лісами на село Рудню Миколаївську, а звідтіля на Уваровку, і вже здалеку зауважили, що садиба нашого козака Журавського стоїть в огні. Червоні схопили його, прив'язали до коня і, поки доволкли до Емельчина, повідривали йому руки. Помер він у страшних муках. Двох червоних, що залишилися забирати майно В. Журавського, ми зловили. Селяни зауважили нас, і почали збиратися біля нас, але я заборонив їм навіть близько підходити. Ми самі розправилися з катями. Зв'язали

їм руки й кинули в догоряючий будинок. Так покарали двох катів заслуженою смертю. 15-го травня 1922 р. я взяв з собою Кузку і Власюка (бо вони добре знали дорогу), ми перейшли кордон і я потягом поїхав до Рівного. Там таки зголосився в лікарні і через кілька днів мені зробили операцію, вийнявши шматок заліза, що сиділо в рані біля ока.

У Рівному зайшов до мене поручник П. Паламарчук. Він перейшов кордон повідомити мене, що червоні забрали мого старого батька й родину сот.

Каленик Кузко — хорунжий 9-ої Волинської Групи, розстріляний німцями в с. Романівка, Кулинського району, в 1941 році.

О. Ярошука й посадили в Житомирську в'язницю. Піймали також сотника Ярошука; він був хврий на тиф, лежав у страшній гарячці, а однак вискочив з будинку і побіг до церкви (було це на Зелені Свята), але там його зловили чекісти й також відправили до Житомира. Коли в тюремній камері він прийшов до себе, то дістав звідкись телефонічний дріт і повісився, бо добре знав, що чекісти його катуватимуть. З рештою побратимів ми зараз таки вирушили в Україну. Коли ми прийшли на місце трагедії в Емельчено, нам вдалося піяти одного місцевого чекіста, Мельника, що мордував сотника Ярошука. Через короткий час ми зловили й друго-

го — ката Барановського. Обох їх розстріляли. Майже до самої глибокої осені ми мандрували селами нашої бідолашної батьківщини. Проходом через село Мяколовичі, де в маєтку графа Уварова тепер містився “штаб залізному лесной розроботкі” ми зайшли в “колектив желескопа”; там мешкало 8 відповідальних робітників; 5 з них були москалі, а 3 — яничарі, з наших. Добре знаючи приміщення, бо не раз там бував, я вскочив у будинок, наставив цівку кріса на комісара і голосно крикнув: “Руки вверх, не руш з місця!” Решта моїх побратимів зробили це саме. Місцевий червоний Мотлик, впізнавши мене, хотів стрілити, але я його випередив і він повалився трупом. Решта “атветственних” вивезли в ліс і розстріляли. Потім пішли в село Білокуровичі, там зустріли 9 червоних вершників з карного відділу боротьби з петлюрівцями, захопили їх, коней, забрали, а їх відправили, як кажуть, у “штаб духоніна”, й далі попрямували на Кривне. При переході через залізничний шлях нас зауважила залізнодорожна охорона по шляху Сарни-Коростень, і зараз почала нас переслідувати. Перебігши через село Кам'янку, ми дісталися до лісу й сховалися. За якийсь час почувся крик: “Поганяй скорей!” — московську лайку. Ми лежали над дорогою в кущах, готові до стрілу. Червоні врешті показалися. Це була та сама залізнична охорона, що гналася за нами. Було їх 15 і їхали на двох підводах, які, мабуть, десь по дорозі заграбували, бо не було навіть погонячів-селян. Зрівнявшись з нами, вони кричали: “Поганяй, догонім ету банду!” Підполковник Кравчук-Кравченко вистрілив перший, а за ним густо посипались наші стріли. Червоні пустились утікати, але дарма, — втекли тільки три, а решта полягла. Забравши здобуті кріси і завантаживши на коней здобич із бою в селі Білокуровичах, ми рушили далі. Лісами підійшли до села Білки і там від наших повстанців довідалися, що в Балку прийшло 20 червоних стягати податки.

Вони розташувалися в бувшому фільварку поміщика. Страшно карали тих селян, що не віддали податку. Ми вирішили їх розігнати. Цілий день, перебувши в лісі, ввечері ми взяли провідника й пішли до будинку. У вікнах ще світилося, варти не було. Ми поставили свою варту і ввійшли в будинок. У великій кімнаті за двома столами сиділи червоноармійці. Гримнув наш наказ: “Руки вгору!” Червоні всі, як один, піднялися. З бічної кімнати вискочив комісар з криком: “Товаріщі, стреляй!” Але він забув, що їхні кріси були опановані нами. Поручник Зелінський стрілив у комісара, але хибив. Червоний комісар з переляку скочив у вікно, розбив собі голову і впав мертвий. Провірка документів показала, що всі вони до одного були з Московщини. Ми забрали їх до лісу і відправили в “штаб духоніна”. Тільки три з них пішли були на село, і їх бракувало до числа 20.

Цієї такої ночі ми направилися в лісі графа Уварова. Пройшли через села Жубровичі й Зубковичі, а по дорозі ловили різного роду кур’єрів, що прямували до Олевська. Розуміється, живими ми їх не пускали. Надійшла холодна осінь і треба було покидати батьківщину та йти за границю. В листопаді перейшли кордон коло Борового Золяня. Польські прикордонники не помітили нас. За продані коні козаки трохи забезпечилися грішми.

VII.

“СВОЇ ЛЮДИ ГІРШЕ КАТА”...

Я перезимував у панотця Миколи Боровецького у Вивгорі. Буваючи в Рівному, я довідався, що наші козаки частенько відправляються на Україну. Мені було сказано, що їх туди переводить козак Приймак, що спочатку був у мене в 9 Волинській Групі, яка належала до У.П.А., а потім перейшов

до відділу ген. Неліговського. Пізніше викрилось, що Приймак був на послугах ЧЕКА. Він агітував і заохочував вояків йти на Україну і переконував, що усім там добре живеться, мовляв, поворотцям советська влада все простила, і вони мають добру працю. Приймак запевнював, що він був у ССРСР і бачив деяких наших людей, а між ними були Одинець, Ковтун, Скопець і маляр Петрик. Так агітуючи за поворот до ССРСР, Приймак частенько заходив до редакції української газети "Дзвін", що її редактором був В. П. Оскілко. До Оскілکا зверталися наші бідолашні вояки, які вирвалися на Волинь зза дротів у Польщі. Поляки заборонили їм жити на Волині, тому вони зверталися до Оскілکا з проханням, щоб він допоміг їм дістати працю й дозвіл жити на Волині. І покійний Оскілко завжди ті справи полагоджував. Ось тут то Приймак і рибачив. Серед тих нещасних прохачів я старався зустрітися з ним. Через тиждень часу мені це вдалося. Я зустрівся з ним таки в згаданій редакції. Він був уже під чаркою. Разом з ним був сотник Я. Легент. Я запропонував Приймакові перейти до села Хотига недалеко Рівного. І він погодився, а виходячи, прощався з сот. Легентом. Вони про щось говорили, однак мені не вдалося почути їх розмови. По дорозі він розхвалював передо мною "добре" життя під большевиками на Україні. Згадував моїх і своїх родичів. Він також походив з Емельчина; жив там на хуторі. Я знав його батька, добрий був господар.

Я погодився йти на Україну, і казав Приймакові, що повідомлю його про час відходу. А тим часом я поділився своїми думками з полк. Біденком й отаманом Оскілком. Хоч вони не радили мені, однак я таки рішився йти і повідомив про це декого із своїх побратимів та просив найближчого і вірного свого побратима хор. Кузка, щоб він повідомив Приймака про час переходу кордону. Коли настав умовлений час, я попрощався з отаманом

Оскілком та полк. Біденком і пішов на станцію Решуцьк, де мали чекати на мене Кузко і Приймак. Всі три ми поїхали до містечка Рокитна, що було майже на границі. Там ще прилучилися до нас деякі побратими, і звідтіля ми пішли пішки до села Довгань, а там в одному будинку серед лісу була прихована наша зброя. Роздаючи зброю побратимам, я давав і Приймакові, але він не взяв. І в мене зродилося до нього ще більше підозрення.

Через кордон Приймак ішов дуже сміливо. Проїшовши від кордону 15 кілометрів, ми прилягли відпочити. А коли я проснувся, Приймака між нами вже не було. Я запитав козака Репети, який був на варті: де Приймак? Репета пояснив, що Приймак відійшов кудись недалеко. Свою зброю він тут десь заховав, а потім має її забрати. Почувши це, ми негайно вирушили далі. Я залишив своїх побратимів і подався до села Краєвщини. Там був наш чоловік, що служив у Коростені в ЧЕКА. Після привітання, перше його запитання було: коли я прийшов на Україну? Я сказав, що чотири дні тому. А він мені на це: "То ти, брате, спізнився, бо тебе чекали місяцем раніше. Тебе мав привести чекіст, під псевдонімом Кац, а правдиве прізвище — Приймак".

Тут ми рішили, що в родичів змовленого з нами чекіста я мав перебути два дні. За той час він мав побувати в Коростені й повернутися назад та про дещо мене поінформувати. За день я добре відпочив, підкріпився самогоном. А другого дня змовлений чекіст уже повернувся з Коростеня. Він розповів, що бачив як одного так званого "бандита" чекісти везли з Олевська до Житомира і описав мені його вигляд. Мені відразу стало ясно, що це був хор. Кузко. Згідно пляну, я мав перейти до Яблонця на хутір, де мали на мене чекати побратими. На відході цей мій друг В. К. просив, щоб через тиждень я навідався до нього. Я дав своє слово прийти. А тим часом, узявши з собою 5 хлопців, я пішов до Яблонця. Там мені сказали, що Кузка ви-

дав чекістам Приймак, і він одному козакові казав, що прийде до Яблонця. До села Ганівки перейшов цілий наш відділ. Я з трьома козаками залишився на місці, чекаючи на Приймака. Через декілька днів він прийшов і в селян розпитувався про мене. Мене зараз повідомили про це. Я попросив довірених селян, щоб його напоїли самогоном та сказали, що я прийду надвечір. Однак самогону він не схотів пити, а пішов собі на сіно спати. Над вечір я прийшов у село. Приймакові сказали, що я чекаю на нього в полі, близько тієї клуні, де він відпочивав на сіні. І Приймак пішов до мене. Побачивши його здалека, я рішив з ним привітатися, і тоді схопити його за руки. Коли він підійшов, я подав йому праву руку, а він мені ліву; у правій тримав револьвера — “дев'ятку”. Я свого пляну не змінив, — ухопив його за руки. Він почав пручатись і стріляти, але його стріли летіли поза мене. Три мої побратими, що були тут же, мусіли подальше відступити від нас, щоб не попала в них куля. По давшому нашому змаганні його “дев'ятка” опинилася в моїх руках, а Приймак упав на землю. Я націлився на нього його власною “дев'яткою” просто в голову й запитав: “Де Кузко?” Приймак признався, що видав його чекістам і дістав за це гроші, та мав ще забити мене, а потім мав іти в Польщу й забити Отамана Оскілка. Наш суд над Приймаком був короткий Там же він кулями з його “дев'ятки” був убитий, як зрадник. При ньому був срібний годинник Кузка й документи, які потверджували, що він був чекістом. Хлопці закопали його.

Того самого вечора прийшли до мене повстанці й повідомили, що за мною шукає якийсь чоловік — майже голий. Я вийшов у поле і звелів привести його до мене. Тоді підійшов до мене один з козаків і сказав, що цей голий тип називає себе Кузком. Коли його привели до мене, я побачив, що це дійсно був Кузко. Він вискочив з потяга недалеко Житомира. Я запитав, як він попався. Кузко

сказав, що його видав чекістам Приймак. Я вийняв його годинника і даю йому в руки. Він здивувався, яким чином він опинився у мене, бо ж годинника відібрали від нього чекісти. Я вияснив, що забрав його від Приймака й що Приймак вже неживий.

Я дав був слово своєму другові В. К., що приїду до Краєвщини, й мусів бути в нього в п'ятницю, бо він про це просив. Узявши з собою 5 чоловік, я пішов з ними на хутір і там повідомили про себе родичів В. К. У суботу він був у нас і сказав нам новинку: на одному хуторі має бути забава і він там буде та приведе з собою двох чекістів-москалів, що вже не одного українця замордували.

Увечері почалася забава. Прийшов наш друг В. К. і привів двох чекістів, які не могли вже стояти на ногах, — такі були п'яні: наш друг В. К. мав вискочити крізь вікно, а цих двох ми мали зловити. Ми прийшли на забаву й без одного пострілу схопили обох чекістів-москалів. Позв'язували їм руки, а наш друг В. К., ніби "спасаючись", вискочив крізь вікно. Про людське око я вистрілів за ним навмання. Наш друг "щасливо втік", а обох москалів ми вивели в кущі, за два кілометри від того будинку, де була забава, й розстріляли. А коростенська ЧЕКА зовсім не підозривало нашого друга В. К.

Я повернувся до решти нашого відділу, й ми подалися на Новгород-Волинський. За нами почала погоню ЧЕКА. Ми вирішили відійти далше і змінити напрям; повернули в романовські ліси, а потім на хутори Голубне під Мирополем. Селяни там сказали нам, що в Мирополі в будинку поміщика перебуває "на дачі" сама сметанка червоних з Мирополя й навколишніх сіл. 11-го серпня, підійшовши лісом до Ульхи, ми без стрілу ввійшли в будинок й перевірили документи "дачників"; їхні папери стверджували, що всі вони — партійці. І, розуміється, всіх їх ми відправили в "штаб духоніна". А добре вони були собі тут забавлялися, "попролетарськи"! Столи були заставлені різними за-

кусками; було їх 16 осіб. Четверо людей, що були обслуговували їх, помогли нам винести горілку та закуску на підводи. Ми тут мали нагоду помститися певно й над тими червоними партійцями, що мене висвистали 1919 р., коли я приїздив до Мирополя проголосити мобілізацію до Української Армії. Через одного тут селянина я передав привіт доброму голові міста Зарембі, що так щиро старався був колись допомогти мені здійснювати цю мобілізацію.

Робітників ми залишили на місцях, подякувавши їм за услуги, а самі звідтіля лісами направилися до Рогачева. Відпочивши, на кілька днів мали добре що їсти й пити, але конче мусіли відвідати ще поліцію в Рогачеві. Ми саме встигли перейти через річку Случ, як по нас посипались стріли. Значить, поліція була вже приготована. Ми також відповіли їм стрілами, і заставили їх замовкнути. Не бажаючи вступати в бій, бо мали б втрати, ми повернулися до лісу, а там вирішили прямувати до границі в Курчевські ліси, бо тут проти нас піднявся весь терен. Переходячи через трактову дорогу Зв'ягель-Житомир, між Зв'ягелем і Романівкою зловили двох чекістів, що по заході сонця їхали підводою. Взяли їх тихо, без вистрілу. Погонич поїхав до міста Зв'ягеля, а чекістів ми відвели від дороги і в корчах засудили. Забрали два пістолі й два криси. Тієї ночі ми проверстали 35 кілометрів, і в лісі під селом Заровенкою стали на відпочинок. Було це 24-го серпня. В лісі залишили трьох козаків з двома підводами, а решта пішли в село дещо дістати й побачитися з нашими повстанцями. Найперше зайшли до свого козака В. Шпака, який тількищо прийшов із села і сказав, що в жидівській коршмі гуляють якісь кіннотчики, 14 чоловік, які їдуть з Городниці до Зв'ягеля. Їхні коні стоять на вулиці, на прив'язі біля тину. Ми пішли "налякати" тих вершників. Підійшли городами тихцем до будинку і почули сків "Волга, Волга..." Ми знали, що з наших селян у коршмі нікого немає, і рішили також

заспівати, але залізом. Через вікна в коршму посилались наші гранати. Коні червоних опинилися в наших руках. Коло сідел були шаблі, а дехто з кінотчиків залишив тут і кріса. Один з червоних вискочив надвір, — видно, до коней, але тут же і згинув. Забравши коней, ми повернулися до лісу, а потім довідались, що в цій сутичці 4 червоних були забиті, декілька ранених, а решта встигли заховатися під канапи. Був це карний відділ, що охороняв границю; він їхав до Зв'ягеля на зміну. Забравши свою воєнну здобич, ми рушили в Уваровські ліси, де стояв колись відділ ген. Неліговського. Ми пробули там два тижні, нікуди не показуючись.

15-го вересня 1923-го року стали лаштуватися за границю. У відкриті околицю не можна було показатись, бо там були карні відділи. Однак до лісу вони не відважувались зайти, а тільки послали своїх агентів, — ніби то в ліс по гриби. Вони мали при собі кошики, але ми їх скоро вилловлювали. Коні мали пашу, бо по лісах стояли стоги сіна. Вряди-годи підводою ми вибиралися на села, щоб дістати вівса для коней і харчів для себе, але все таки, хоч-не-хоч, треба було покидати батьківщину. У нас було 14 коней з сідлами, а 4 коні з возами ми забрали були ще з Миропільської Ульчи. 3-го жовтня 1923 року ми привели це все до порядку і гайда з Богом у дорогу, — через села Подлуби, Сергіївка, Любтів. За Любтовом переднювали в лісі, а 4-го жовтня вночі рушили на границю, — через річку Корч, в напрямці Сторожева, що вже був на польській стороні. На кордоні зауважили одного червоноармійця, дали по ньому сальву стрілів і він упав. У Сторожеві польські прикордонники, що тоді склалися з поліції, розброїли нас. Я телефонічно повідомив капітана Ліпінського, який працював на тому відтинку та мешкав у Рівному. За кілька годин він приїхав до нас автом, радий нас бачити. Про нас він знав усе. Наших коней поляки забрали до уланського полку в Рівному, і заплати-

ли за них, отже, мої побратими мали на якийсь час гроші. Кап. Ліпінський декому допоміг з наших влаштуватися на роботу. В редакції “Дзвін” я застав отамана Оскілка, полк. Біденка і полк. Волинця; всі вони раді, вітаються зо мною і кажуть, що чули наче б то я вбитий, ніби казав сот. Легент, що мене вбив Приймак. І тут хорунжий Кузко розказує, як воно в дійсності було. Бачу, що вони не вірять. Тоді я виймаю пачку чекістських документів, а між ними показую документ Приймака, замазаний кров'ю, і цим стверджую, що Приймак був на послухах ЧЕКА.

До Рівного майже кожного дня прибували наші козаки й старшини, які вирвалися з Каліша на Волинь і зверталися до отамана Оскілка, щоб поміг їм дістати якийсь документ і працю. Покійний завжди допомагав їм через рівенського старосту, потім кілька з них намовляли старшин і козаків вертатися в Україну, кажучи, що там усім простили й що вони дістали добру працю. Пам'ятаю деякі прізвища старшин, що дались намовити себе: Одинець, Ковтун, Скопець, Петрик (здається письменник і маляр), — і всі вони сиділи в Житомирській в'язниці. Мені сказав про це один із сторожів, що там працював. Опісля большевики їх забрали невідомо куди.

Ген. Білецький, що жив в одному селі недалеко Бабина, одного разу показав мені листа, який ніби був від його дружини, з намовою вертатися на Україну. Такі листи хтось підкидав йому часто. Хто це робив, — дізнатися він не міг.

VIII.

НАШ ПОХІД В УКРАЇНУ.

Проминув 1923 р., настала весна 1924 року. Пташки щебечуть і туга за батьківщиною зростає. Шукаю побратимів, щоб ішли зо мною ще раз спогля-

нути на Україну. Дали свою згоду два брати Власюки, пор. Л. Козак, хор. Кузко і підполк. Кравчук-Кравченко. Ціль у нас була така: провести пропаганду проти окупанта й, коли б була можливість, декого з червоних покарати. З Рівного поїхали до кордону біля Рокитна, — там великі ліси, а ми знали в них кожний закуток. У червні ми були біля Емельчина й зупинилися на одному хуторі. Добрячий господар дістав самогону й почастував нас. Там ми довідались, що кожний наш виступ спричинить погані наслідки, бо червоні скрізь по селах намітили заложників. У випадку повстанського виступу, вони будуть розстріляні. Заложниками були найкращі господарі, свідомі українці. Тоді ми декому сказали, що збройного виступу не будемо робити. Нашим Повстанчим Комітетам було наказано йти в підпілля й дуже обережно провадити нашу організаційну працю. Наша кличка була “Волинка”, але червоні незабаром розкрили її. В нашій організації вже не було залізної руки, а через нашу слабкість у нашій ряди пролізли яничарі.

У серпні ми направилися до кордону; крізь ліси йшла залізниця — т. зв. “Уваровська Вітка”, яка сполучувала Городницю з польським залізним шляхом. І тут усі мости ми спалили, а також зловили й розстріляли двох чекістів, що їхали Дрезиною до Дерев'яного Поста. 12 серпня 1924 р. ми знову були в Польщі.

ІХ.

ЗМІНА ШАБЛІ НА МЕТЕР

Бурлакування по Волині та ще без праці було дуже важке. Отож, у місяці квітні 1925-го року зустрівся я з кап. Ліпінським, який обіцяв допомогти дістати працю. Через декілька днів я зголосився до нього на помешкання й довідався, що маю працю надлісничого в Людвиполі Костопільського

повіту, і зараз таки мусів туди їхати. Фільварок був близько границі, отже кожного дня звідтіля можна було бачити червоних прикордонників. Я взявся за призначену роботу; і знову ліс, знову кожного дня чую співи пташок. За чотири роки в Українській Повстанчій Армії я був два рази ранений, однак праця, яку я тепер дістав, не була для мене важкою. Це була експлуатація лісу, робилося посадки, а я, як агроном, знався по цій роботі. Ось так я відложив шаблю, а взяв у руки метер. Деколи мені доводилося бувати й на самій границі, бо ж там відбувався вируб дерева. Частенько там, заховавшись за деревом, я перекидався словами з червоними прикордонниками. Був такий час, що я кидав їм літру горілки й одночасно — другу пляшку з українськими відозвами. Вони вже добре мене знали, і коли я проходив, або щось робив коло границі, то вартовий, заховавшись за кущами, кричав: “Гей, дай водкі!” Ось так проходив час і поневіряння. Одного разу мене покликав до себе комендант польської прикордонної сторожі, майор П’янківський, і сказав мені, що червоні зловили якогось там поляка, що перейшов був на советську територію, й розпитували його, чи він не знає, де я живу. Його пустили назад до Польщі, щоб він довідався про мене і поінформував їх. Той полячок про все розказав майорові, тому то він попереджує мене, щоб я був обережний коло границі, і не виходив до лісу без рушничі, а також, — щоб навіть сподівався гостей у себе на помешканні. Я подякував майорові і взяв усе це до уваги.

У 1928 році червоні довідалися, де я живу, а навіть, — в яким будинку і які двері. На перший день Великодня прийшов до мене чекіст, який мав мене застрілити, але мене не було вдома. Я їздив до знайомих українців, щоб разом провести Свята. Господарі, в яких я жив, сказали йому, що я маю приїхати на третій день. Тоді він пішов до мого знайомого, донського козака, що працював у лісі,

і там чекав на мій поворот. На третій день Великодня я повернувся додому. Мої господарі розказали мені все. Я відразу зрозумів у чому справа, і приготувався прийняти “гостя”: поставив на стіл літру горілки та закуску, і повчив господареву дочку, щоб в той час, як він прийде, вона була в мене в кімнаті; коли ж “гість” виявиться підозрілим, я дам їй умовний знак, вона зараз мала повідомити поліцію.

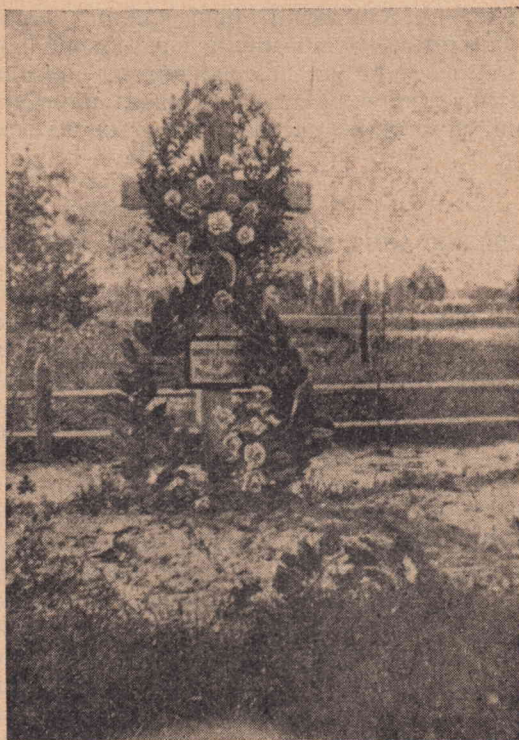
Через годину “гість” прийшов з тим донським козаком Вяликом і представився мені як “Пшихадлинський”, ніби то родич Юзка Шшихадлинського, — мого знайомого. Тоді я запитав його: “Як здоров’я вашого дядька?” А він каже, що дядько проживає добре. І тут я відразу побачив, що він не каже правди, бо Юзка ще 1925 р. чекісти розстріляли, як куркуля. Тоді я умовлено глянув на господареву дочку, і вона через 20 хвилин привела поліцію, що забрали большевицького агента, а з ним і козака Вяликова. Однак козака негайно випустили. А мої господарі розсміялися кажучи: “От тобі й козак! Та ще й донський!” Надвечір прийшли до мене два польські поліцаї, Мазік і Мітура, щоб я поставив їм літру горілки, бо вони мають розказати мені новинку. Літра була на столі, — тоді Мазік вийняв з кишені “тринадцятку” — пістоль і поклав на стіл: “Маш, зобач! Це того “гостя”, що мав тебе “вгостити”. Ходімо, я покажу тобі, де цей пістоль лежав”. Виводить мене на 50 кроків від помешкання. “Ось тут він лежав під пеньком. Маєш щастя, що “гість” відразу не застав тебе вдома, бо ти був би вже трупом”.

Другого дня я пішов на поліцію до свого арештованого “гостя”, щоб побачити його, бо я навіть добре тоді до нього не придивився. Приніс йому пачку цигарок, 100 штук “юнаків”. А він питає, защо це я даю йому. Він же мав мене застрілити! І каже він: “Мені казали, і я мусів це виконати, бо інакше були б мене розстріляли”. Агента відправи-

ли до Рівного у в'язницю, а через якийсь час червоні виміняли його за поляка.

1929 року за новим стилем на Різдвяні Свята большевики прислали до мене мого рідного брата. Звичайно, його завдання було мені відоме, — він мав спровокувати мене. Все ж таки я прийняв його, як брата. Однак про всякий випадок дав йому переодягнутись у мою одіж, бо ж хто міг знати, чи в своїм убранні він не мав пістоля! За вечерею я спитав, як він потрапив до мене. Він сказав, що йому тут таки недалечко хтось показав мою квартиру. По вечері я сказав, що мушу йти на поліцію і зголосити, що прийшов мій брат провести зо мною три дні. Але він почав дуже мене просити, щоб я цього не робив, бо ж він прийшов тільки побачити як тут живуть, а тоді піде назад, забере дружину та дочку й прийде до мене жити. Але я знав, що це червоні його прислали до мене. Перебувши три дні Свят разом ми багато дечого переговорили. Одначе, видно було, що правди він мені не сказав. Але коли його покликали до польського розвідчого відділу, то там він признався, що його підіслали до мене червоні: змусили його. Я просив його залишитися в мене, але він казав, що його дружину і доньку забрали, як заложників, і коли він не повернеться, то їх розстріляють. Я благав його залишитися в мене, але він не погодився, тільки обіцяв, що візьме дружину з дочкою й тоді прийде до мене. Не судилося йому цього зробити. Коли третього дня він прийшов додому, його викликало ЧЕКА, і звіттіля він повернувся побитий. Так чекісти викликали його зо три рази. На четвертий раз забрали і більше додому він не вернувся. Де подівся, — не відомо. Дружина пробувала його шукати, але без успіху. Коли я був на Україні в 1942 р.; то довідався, що таких випадків було багато. ЧЕКА прислала батька до сина, — прізвище Іван Борсук, наш козак, отже, рідний батько стріляв до сина. І ще один випадок. Присла-

ли дружину нашого поручника І. Власюка, щоб він ішов додому. Коли він проводив дружину лісом дружину до границі, то на польській стороні чекали на нього 2 чекісти. Запримітивши їх, він почав утікати. Дружина його хотіла притримати, але він так ударив її, що вона повалилася з ніг. Він таки втік, а дружина його до нього вже не повернулася. Бувши за 2. світової війни на Україні, я поцікавився її долею, і довідався, що вона померла у в'язни-

Пам'ятник поляглим за волю України
в Костополі

ці; така доля була всіх тих, що не виконали свого завдання. І ще один випадок. У селі Самостріли до полк. Івана Трейка в білий день прийшов чоловік купити меду, бо Трейко мав пасіку. Коли Трейко нагнувся до землі, щоб узяти мед, незнайомий вистрілив і куля перейшла Трейкові через підборіддя.

Отож я мусів покидати свою працю і виїхати подальше від границі, бо чекісти вперто приходили б до мого помешкання, щоб доконати свою Юдину роботу. Виїхав я до Рівного, Довший час був без праці, але вкінці мені вдалося влаштуватися в українському промислі. Працюючи переважно на Волині, я робив замовлення по крамницях і кооперативах на українські галицькі вироби, бо з Галичини на Волинь поляки нікого не пускали.

Х.

УПОРЯДКУВАННЯ МОГИЛ ПОЛЯГЛИХ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

Року 1925-го на Україні вже не можливо було вести збройної боротьби проти червоного окупанта. Це примусило нас перейти до підпільної акції. Я дістав посвідку від хор. В. Змієнка, проживаючого в Польщі як голови Воєнно-Історичного Товариства "Охорони козацьких могил на чужині", щоб я перебрав упорядкування Козацьких могил на Волині. І я створив гуртки і товариства в таких місцевостях: Корець, Межеріччя, Тучин, Костопіль, Здолбунів, Клевань, Деничів, Здовбиця, Остріг, Глинськ, Ульбарів, Дермань й ін. У деяких місцевостях ті товариства оправили Козацькі могили наших вояків, що в роках 1919-1920 полягли в боротьбі з москвинами. В Деничеві хор. Семен Новак з молоддю висипали могилу і поставили пам'ятник, як також у Костополі. В Рівному поставили пам'ятник ген. В. Тютюникові, а в Здолбунові — полк. Магировському.

На полі одного чеха, Яндура, в Квасилові, люди бачили, що український вояк був забитий в 1920 р. Коли чеська громада з православним священиком Гарвасієм дізналася, що я — голова Братства Охорони Козацьких Могиł на Волині, тоді вони звернулися до мене, щоб я дістав від польської влади дозвіл, викопати тлінні останки неznаного вояка і перенести на цвинтар, до спільної братської могили. Діставши дозвіл, я повідомив православного священика і його чеську громаду, що вони можуть перенести неznаного вояка. Чеська громада це зробила з найбільшою пошаною, — з хором і з оркестрою. В похороні взяли масову участь українці й чехи. Над могилою я хотів подякувати священикові, співакам, оркестрі і всім приямним, що так масово звеличали цей похорон і виявили послідню пошану борцеві. Але на жаль, комендант польської поліції не дозволив мені цього зробити. Тоді, на моє прохання, зробив це православний священик. Було це на Зелені Свята 1937 року. На другий день викликав мене референт безпеки Засовський. Перші його слова були: “Скільки людей брало участь у похороні?” Я сказав, що було біля 500 душ. Він сердито поправив мене, що було біля 2000 людей. На це я відповів, що я людей не числив. Тоді він люто зірвався з крісла, два рази ударив мене в лице і крикнув, що це була маніфестація, а не похорон. Я іще раз заперчив, і він знову вдарив мене, й тоді звелів іти додому. Той самий польський референт звернувся до православної церковної влади, до Настоятеля Рівненського Собору, прот. Яковлева, щоб він покарав свящ. Гервасія грошовою карою — 200 золотих.

Року 1939-го повітовий староста в Рівному викликав мене до себе і вручив наказа, що до 24 годин я мушу залишити дорогу мені Волинь і виїхати до Варшави.

ХІ.

ВІЙНА З ПОЛЬЩЕЮ

По приїзді до Варшави другого дня вранці я пішов до ресторану на обід. І там раптом почув алярм. Я запитав якогось поляка: "Що сталося?" Він відповів: "Війна з германом!"

З ресторану я чимскорше рушив до свого побратима агронома Садовського. Застаю його в помешкані дуже радісного, він сказав: "Зараз же, коли буде якась найменша можливість, їду до Києва!"

Мешкало нас 4 вигнанці з Волині: В. Пелішенко, М. Дмитренко, інж. Яневич та Є. Архипенко. За кілька днів нас погнали "рити" окопи в Варшаві. Копав їх навіть сам міністер Бек. Німці були вже недалеко Варшави. Я звернувся до старости видати мені перепуску на виїзд з Варшави. Німці почали бомбардувати місто. Перепуску на виїзд я дістав.

З Варшави я вирушив пішки, потім сів до товарового потягу, що йшов на Володимир-Волинський. Сюди прийшлося прибути вже автом, а далі піхотою, навпростець, оминаючи села скерував свій шлях до Рівного. Недалеко Млинова прийшлося заночувати.

Уставши раненько, я вийшов на подвір'я й побачив, що біля мого господаря розмовляло трое людей. До мене долітали слова їхніх розмов: "Уже в Млинові... пішли на Дубно..."

Ми щиро поздоровкались; добрий господар показав мені навпростець шлях і я, хоч-не-хоч, мусив вийти на дубенський шлях, що веде до Рівного. Недалеко Аваилової дороги, що веде на Корець, передо мною селянин орав поле. (Хочу підійти до нього, коли чую з-заду крик: "Стій!" Оглядаюся, — до мене на роверах наближається військовик з кашкетом НКВД, а другий у цивільному. "Куда йдеш? Что несешь, покажи!" Скидаю свою торбину, в ній друге моє вбрання й дві пари білизни та альбом...

Переглядать. Той у цивільному пильно пере-
глядає мій альбом й від часу до часу споглядає на
мене. В цьому альбомі було дуже багато рівенчан,
яких він пізнав. Військовик з кашкетом НКВД зна-
йшов у малій коробочці три малі хрестики: пропа-
м'ятний хрест вбивства С. В. Петлюри, військовий
хрест I-го Зимового Походу, хрест С. В. Петлюри.
“А ето что такое?” — звертається до мене енкаве-
дист. Я ще не встиг вимовити слова, як той, що був
у цивільному одязі, несподівано став моїм оборон-
цем: “Він артист”, сказав. “Коли він грав ролю сол-
дата, то чіпляв ті хрестики”. “А, так ти артист?”
“Так”, відповідаю. “Ну, а кудаж ти йдеш?” “На
Білу Криницю”, кажу. Чоловік у цивільному одязі
говорить: “Так, я ево знаю, он там живъот”. Піз-
ніше я довідався, що той в цивільному був з Рів-
ного, я не мав спромоги йому віддячити, але дяку-
вав Богу небесному, що Він мені послав цю люди-
ну...

XII.

ВТЕЧА НА ЗАХІД

У Різому на кожній вулиці кричать гучномов-
ці, прославляють “батька”-Сталіна, советську вла-
ду та її вождів. Біля собору зустрів свого доброго
знайомого — учасника визвольних змагань Фран-
чука. Він сказав, що в будці видає перепустки до
Польщі якась жидівочка. Не гаючи часу, я пішов і
став у чергу. Нарешті і я став перед вікном будки,
звідкіля в російській мові звернулася до мене жи-
дівка: “Куда тебе дать?” Я подав свою посвідку
праці й перепустку і сказав: “до Варшави”. Одер-
жавши часливо перепустку, зайшов до родини Ли-
баків, а ввечері я постановив зайти до побратима
Волинця, Пишменного б. члена Військового З'їзду
і делегата Центральної Ради до Тимчасового Ро-
сійського Правительства в Петербурзі в 1917 р. ра-
зом з Винниченком та й іншими. Думав ще дїста-

тися, якось до містечка, де жив полк. Медведський б. к-р полку ім. гетьм. Мазепи Волинської Дивізії. Одначе, маючи вже неуспіх, я рішив чимскорше лишити Рівне.

За деякий час, я довідався, що большевики заарештували Письменного, полковн. Медведського, д-ра Новицького, Волинця і других. Судова розправа над ними відбувалася в Вінниці. На суді Волинцеві робили різні закиди, а він плював, як говорили, їм в очі. Тримав себе достойно. Вирок для них був: “кара на горло”. Всі вони були розстріляні. Також свідому родину Либаків знищили, — Костя закатували большевики в рівенській в’язниці. Решту родини вимордував у Луцькій в’язниці, трохи пізніше, другий “визволитель” — німецький.

З Рівного вирушив я в напрямку Сарн. По дорозі вступив до свого побратима сот. А. Дідківського в Костополі, хотів забрати його з собою, але його дружина проти цього запротестувала. Прийшлося самому мандрувати далі — Сарни, Ковель, відтіля пішки до Устелуга над Бугом де мала бути границя Генеральної Губернії (Польщі) і СРСР. Тут прийшлося бачити на власні очі, як червоні воєнки грабували бідну Холмщину. Гнали худобу по 200-300 голів, чередами... Везли на возах свині, поросята, дерев’яні корита. Коли я вже за Бугом запитав червоних: “Чия то худоба”, одержав від них відповідь: “Ето буржуев освободіла красная армія”.

ХІІ.

ЗНОВУ ВІЙНА И ЗНОВУ НАДІ

Коли я перебував на совітсько-німецькій границі, на відтинку Грубешів-Сокаль, 21 червня 1941 року ввечері почало прибувати туди німецьке війсьсько. Я тоді запитав свого зверхника, полковника Ранбурга, що це таке, чи може буде війна. Він заборонив мені це говорити, а сказав, що він мені по-

тїм скажє, не дозволив менї також вїдходити з граници. Я тодї пройшов по граници в напрямї Варожа коло Сокаля,, була тодї година одинадцята вночї. Побачив, що через рїчку Буг положенї уже понтони, — мости для переправи вїська. Пїдїхав мїй зверхник полковник, машина його без свїтла. Я тодї сїв з ним до авта і ми поїхали до Крилова, що лежало над Бугом. Там уже через рїку також були положенї мости, а також приготовленї окопи для вїська. Була перша година ночї. Полк. Рандебург показує годинника й каже, що 22 червня 1941 року, о год. 4-їй рано почнеться вїйна. Ми ще поїхали з ним по граници, потїм вїїхали на битий шлях, що веде на Сокаль, заїхали до харчївнї “Днїпро”, набрали харчїв і рушили на Сокаль. Дорога була переповнена вїськом, яке посувалоь тихенько на приготованї мости для переправи через Буг.. На советському боцї застрочили нїмецькї автомати, а за яку годину часу нїмецькї вояки опанували всї точки до Володимира, а також Володимир Волинський. Червонї вояки в багатьох мїсцях були замкненї і вони здавалися без бою.

Ще перед тим я одержав призначення вїд Отамана Українського Вїльного Козацтва, Волошина, вїн надав менї рангу полковника й призначив окружним отаманом Другої округи, що охоплювала терен Волинї. Незабаром я одержав Козацьку Грамоту з пїдписом полк. Л. Бондаренка і ген. писаря Генеральної Канцелярїї У. В. К. полк. Г. Карасюкевича. Згодом я поїхав у Горохїв. Вїдвїдуючи тут деякї установи, в однїй полїцїйнїй станицї, якийсь тип із “служби безпеки” хотїв сконтролювати мою течку. Я йому не дозволив. Потїм я поїхав до Дружкополя. Зараз же по приїзді зробив нараду з деякими станичними отаманами, правда менї передавали, що бандерївцї загрожують смертю, щоб вони скапїтулювали. Я їм сказав, що наші предки Богуни, Кривоноси нїколи не скапїтулювали перед чужими і вам, отамани Українського Вїльного Ко-

зацтва, як нащадкам їх теж не годиться капітулювати. Бо це все, що зараз створилося, є штучне і нічого спільного з традиціями українського народу не має і не буде мати. Дав їм деякі вказівки, а сам мав від'їхати в напрямі Дубна, а звідтам до Рівного. У Рівному я довідався про страшні речі, які витворвала “служба безпеки”. В місті Олександрії проживав Лукаш Кресюк, гарний український патріот, проповідник євангельської Церкви.

У 1940 р. з Генерального Губенаторства пішли наші зв'язкові від Українського Вільного Козацтва; було доручено конче зв'язатись з Кресюком. Зв'язався з ним наш старий емігрант, визначний партизан, який перебував зо мною 4 роки на Україні і належав до 9. Волинської Повстанчої Групи, що входила в склад У. П. А., хор. Кузко. Після цього він допоміг нашим козакам харчами, а деколи давав навіть гроші. Він тоді учителював. Вечорами вони сходились в умовленім місці. Наші козаки майже півроку мали зв'язок з Кресюком. Припадково я був у Рівному в 1941 р. Коло рівенського Собору зауважив дружину Л. Кресюка, але запримітив на її обличчі смуток; від неї я довідався, що Лукаш арештований. Я тоді сказав, що зараз піду до в'язниці і постараюсь з ним побачитись. Поліція містилася тоді в будинку д-ра Кагановича. Приходжу і звертаюся до коменданта поліції; кажу, що хочу бачити Кресюка. А він сказав: “Лукаш вже не живе, його розстріляли...” Слідуюча жертва була в Корці 1943 р., застрілено письменника Юрченка.

Через декілька днів ми відбули нараду; прийвні були: полк. Савенко, полк. Іван Литвиненко, сот. Байдак і от. Тарас Бульба-Боровець. Вирішили, що от. Тарас Бульба-Боровець мусить іти до лісу, бо німці вже ходять по його слідах, щоб заарештувати. Наказний Отаман Українського Вільного Козацтва виїжджає на Херсонщину, бо там кипить козацький рух. Я вступаю до Українського Визвольного Війська, шефом якого був полк. І. Ф.

Голуб. Полк. І. Литвиненко і сотн. Байдак стрималися. В кінці серпня я був покликаний З. Укр. Батальйоном і мене приділено до I-го запасного полку, де перейшов верифікацію, і наказом ч. 0684-29 від 26 вересня 1942 р., що носила назву Українського Визвольного Війська.

Володимир Кльопа — сотник і організатор У. В. К. в Овручі на Волині. Тепер перебуває в Англії.

Наказний отаман полк. Савенко отримав наказ від військового Отамана Івана Бірчака-Волошина з 6 лютого 1941 року такого змісту: "Полковнику Савенку, наказую Вам полагодити організаційні справи на терені України і вступити до спільної акції з Українською Повстанчою Армією". Цей наказ полк. Савенко виконав і перейшов до спільної боротьби з відділами Українського Вільного Козацтва на Волині, які провадили боротьбу з московським і німецьким окупантами. Полк. Савенко, як старий старшина і відважний вояк Української Армії, брав участь в обох Зимових Походах, згинув у боротьбі з ворогами в 1944 році. Таким чином Отаман І. Бірчак-Волошин з Козацькою Радою кров'ю своєю й кров'ю вояків залишив за УНР та Українською Повстанчою Армоєю, право носія визвольної боротьби за Самостійну Українську Державу.

ХІІІ.

У МОЇМ РІДНИМ СЕЛІ

Згодом переїхав я до свого родинного Емельчана. Так по 20 роках повертався я туди, де народився і провів дитячі роки. Приїхали ми ввечері до брата Петра, що мешкав у батьківській хаті, яка за червоного режиму була канцелярією колгоспу. Брат мав тепер три добре упорядковані кімнати. Заходжу в будинок, питаю за Петром Філоненком. Молода струнка панночка й впустила мене до хати й сказала, що Петро Філоненко живе тут, але він вийшов до сусідів, і зараз вона його покличе. Ось він прийшов. Питаю його: “Пізнає мене?” “Ні,” каже він. Безперечно, він не міг мене пізнати, бо йому було тільки 3 роки, коли я відійшов з дому.

Вітаємось. Кажу, що я — його брат, і починаємо розмовляти. Вітаюся й з сестрою Леною, і найперше розпитую про батька й матір. Мені кажуть, що вони помирали голодною смертю. Думаю собі: Боже Милосердний. І це ж той хлібороб, що не мав куди дівати хліба, мавши 36 десятин землі, яку придбав своїми власними руками, а мусів помирати голодною смертю! Брати й сестри також були опухлі з голоду, але вони, Богу дякувати, осталися в живих.

Рано попросив я брата, щоб завіз мене на могилу батьків. На цвинтарі дивлюсь, могила без хреста. Пішов я й на цвинтар і пригадав собі, що тут колись була церква. Тепер її немає, — розібрали безбожники й сліду по ній не лишилося. Переходжу на старий цвинтар і бачу: лежать гори костей та людських черепів. На деяких могилах тут були кам'яні хрести, але тепер вони повалені лежать на землі. Питаю брата: “Що сталося з цвинтарем?” А він каже, що тут брали пісок на аеродром, будований на випадок війни”. Чи ж справді

не було другого місця брати пісок, якого кругом тут так багато, що аж треба було викидати кости покійних! Ідучи дорогою, ми ненароком наступали на густо розкинені людські черепи й на волосся якось покійниці, — коса була добре заплетена, і волосся зовсім добре збереглося. Я побачив тоді, що треба братися за працю; почав організовувати Український Червоний Хрест, щоб взяти під охорону цвинтарі, церкви, сиріток та інвалідів. Допомогова та організація охопила цілий терен. Я мав право робити збори, говорити з селянами, дістав дозвіл відкрити книгарню, дати селянам газету, книжку, а декому навіть нелегальну газету “Земля і Влада”. що її видавала У.П.А.

Сумно виглядало місто. Навкруги видніла вбогість, — тут, де раніше все було, мов писанка! Був тут величезний парк, два палаци, дві церкви, — Собор Пресв. Богородиці, а друга Св. Юрія. Собор розібрали, навіть фундаменти викинули. Тому чоловікові, що здіймав з церковної бані хреста, заплатили 30.000 карбованців, але він, здіймаючи його, впав на землю разом з хрестом. Усі золоті речі, які були в церкві, місцеві яничарі розділили між собою. На місці церкви поставили пам’яник ідолові-Ленінові. І коли прийшли німці, то в жидівських помешканнях знаходили золоті чаші, хрести, обкладинки з Євангелій, ризи, тощо. Другу церкву також розібрали й сліду не залишили; 70 сіл у районі залишили без церкви, а священників вивезли невідомо куди. В деяких церквах поробили магазини, а в деяких кіно; Все це була робота яничарів, — не робив же цього сам Сталін своїми руками!

За наказом шефа, полк. Голуба, треба було творити військові відділи, й на початок призначено таких осіб: в Овручі — сот. В. Кльопа, в Коростені — Є. Синій, Коростень-Куниця, в Житомирі — Г. Грабун, Вінниця — сот. І. Пекарчук і Татяна Пекарчук, в Вінниці — З. Яворський, у Рівному — Я.

Герасимович, в Новограді-Волинськiм — Д. Дмитренко, в Емельчинi — зв'язковий Ф. Мантал, сотн. Ложенко — Радомишель i Київ. Адмiнiстративна влада, що прибула сюди за вiйська, забирала багато людей на роботу. Старостами на селах були, як не бувши советські бригадири, то бувши советські лейтенанти. Тут був лагерь, обведенний колючим дротом, i тут тримали людей. Завiдуючий концтабором, Райнгольд Кваде, — то фольксдойчер i злочинець. Вiн сильно знущався над людьми, насилував жiнок, робив несамовитi речi. I в полiцiї були переважно фольксдойчери, якi також знущалися над нашими селянами. Одного разу їхав селянин возом, було з ним двоє дiточок, колеса у возi були непаристi, мабуть знятi з плужка, от вiн i не мiг повернути своїми конятами так, як було потрiбно. Тодi підскочив до нього фольксдойчер-полiцейст i почав його бити своїми велетенськими руками. Дiточки попадали на землю, а вiн так товк нещасного селянина на возi, що той не мiг рухнутись, i далше бив. Я пiдiйшов i став в оборонi того нещасного чоловіка, не дав бити його; опiсля дав селяниновi сотку карбованцiв, щоб купив щось своїм дiтям. Ще один приклад. Староста з хутора Моклякiвського, з села Моклякiв, у недiлю прийшов до церкви i пiд час Служби Божої вигнав усiх на роботу. Один чоловік, не дочувши наказу, не поспiшився, i тодi прискочив до нього той же староста, фольксдойчер Шайблер, i так вдарив його ногою в живiт, що той нещасний вiдразу помер. От так окупант почав господарювати. Гебiтсляндвiрт, Йоган Ангор Флейлих, просто дико грабував наших селян, забирав усе живе: корови, вiвци, свинi, конi й домашню птицю. Виїзджаючи на села, вiн брав з собою полiцiю, переважно бандитiв. Все це нагробоване приганяли до Емельчина i туди дехто з селян приходив просити, щоб вiн дещо повернув назад. Одного разу я пiшов подивитися на велику обору, в якiй було повно худоби. Пiдходжу i чую страшний

плач жінок. Поліцаї б'ють прикладами гвінтівок бідних жінок і розганяють їх. До гебітскомісара підійшла одна жінка з Великої Глумчи, благаючи, щоб він звернув їй останню корову, вона хотіла поцілувати його шинелю, а він підняв свою гидку ногу і вдарив жінку в груди і вона непритомна впала на землю.

10-го квітня той самий гебітскомісар Дау без суду розстріляв 50 українців. Я тоді був у Житомирі. Приїхавши, довідався, що серед білого дня вивели на поле жертви, за якими йшли діти, жінки, матері, і вони бачили, як німці стріляли їхніх найближчих.

XV.

НАШІ МІЖУСОБИЦІ

В Емельчині я довався, що 4 бандерівці переписували молодь; поліція зловила їх і забрала в них ці списки. А другого дня раненько поліція почала виловлювати хлопців, що їх прізвища були на переловленому списку. П'ять хлопців почали втікати в поле, поліція почала стріляти, 4 забила, п'ятий був майже біля лісу, одначе поліцай вистрілив і вбив його. Їх поховали там таки, де перед тим було розстріляно 50 осіб, — всі лягли в одній братській могилі.

Після цього був я раз у Барашах, як голова Укр. Допом. Хреста; це було в неділю біля 2 год. дня До села прийшли два молоді юнаки з організації Бандери і хотіли, щоб шеф районної управи дав їм дозвіл скликати збори. Через годину часу прибуло ще двоє людей. Як я довідався, це були "мельниківці" з організації полк. Мельника.

Вони погоджувались зо мною, що, скликаючи збори по селах, вони не знають, до кого говорять, бо на сходах бувають різні люди, а між ними і фольксдойчери, і такі непевні типи відразу про все

донесуть німецькій жандармерії. Прибувши мельниківці сказали мені, що вони не прийшли скликати збори, а тільки хочуть познайомитися з тереном та відвідати Базар, де було розстріляно 359 лицарів. Я їм подякував, що вони так розважно підходять до справи. Але тільки що вони від нас відійшли, як раптом ми почули крик; то ці два бандерівці, що недавно тут появились, почали “воювати” з мельниківцями. Один з них так ударив мельниківця, що його облила кров. Ми зараз же поспішили їх розборонити. Цих двох, що називали себе мельниківцями, шеф району взяв до себе на помешкання, зробив перев'язку голови, і вони пішли до Базару.

Друга робота цих “революціонерів”, — то було творення боївок на селах, де частенько відбувалися збори. Підпільна партизанка червоних завжди дізнавалася про такі сходини, і вечорами вони приходили й забирали ту молодь, що належала до бандерівців, і розстрілювали. Тут, як приклад, подаю імена двох українських учительок: одна з села Вировки — Гапя Онопленко, а друга з села Познанич — Єлисавета Поліковська. Советська боївка вивела ці дві жертви в поле й змасакрувала їхні тіла “шטיками”, а керував тією советською боївкою тутешній учитель Антон Мостович. Незабаром той Мостович був пійманий нашими відділами, що належали до Укр. Вільного Війська.

До мене в Емельчині зголосилася одна дівчина; думаю, що років їй було 14-15; на шматку паперу вона мала записане мое прізвище, і сказала, що провід прислав її, як зв'язкову. Коли вона мені розказала, звідки походить, то виявилось, що я знав її батька, який жив у Межиріччі. Через декілька днів прийшов до мене юнак до Зв'ягеля (я тоді переважно жив там) і подав своє прізвище, — “Василь Палець”. Він сказав, що послав був до Емальчина дівчину, щоб вона була тут зв'язковою. Я обіцяв йому цю дівчину якось тут влаштувати. Через деякий час вона була в мене, допомагала мо-

їй дружині в хатній роботі, опісля ж я попросив шефа району Бартника, щоб він прийняв їх до управи вчитися писати на машині. Але потім вона, ще майже дитина, почала плакати передо мною і просити, щоб я допоміг їй поїхати до батьків. Дітей посилали на підпільну роботу...

Наші відділи Укр. Вільн. Війська, що були розкинені на цьому терені — Овруч, Коростень, Зв'ягель, Житомир, Винниця, Радомишель — розкривали червоні баївки, а також вступали в бій з

В. Н-ка — зв'язкова між УВВ і УПА в 1942 році.

червоними партизанами. Нами був зайнятий великий готель у Зв'ягелі, — це був наш бункер. Полк. Голуб сказав, що будемо пускати Захід на Схід. Не було ні однієї такої ночі, щоб у нас не ночувала молодь з обох відділів Організації Українських Націоналістів — мельниківців і бандерівців. Ми не бавилися в партії, але всім тим, що йшли бити ворога — допомагали. Ми мали в “бункері” харчі й нічліг. Бували й такі, що верталися аж із Соловок, куди їх вислали були червоні з прикордонної зони. Повертаючись тепер у свої місцевості, вони заходили до нас, до “бункеру” у Зв'ягелі і ми їм давали притулок і допомогу.

У 1942 р. замордували Бірчака-Волошина, Отamana Українського Вільного Козацтва, в селі Спра-

хи, Луцького повіту, в домі Буз. І-на, 25 кілометрів від Луцька. Вночі окружили будинок, дали сальву стрілів; от. Волошин вискочив крізь вікно, але його зараз же зловили, зв'язали руки назад, увели до хати. Всі вони були в чорних окулярах, а було їх 12, усі добре озброєні, поводитись, як бандити. Коли от. Волошин сказав: “Побратими, защо ви мене мордуєте?”, — тоді один з них крикнув: “Не побратими, а “друзі”! Ми тобі покажемо, де твоє козацтво!” На лиці отамана показалася кров, сорочка була порвана. Напасники сказали господині подати його козацьку шапку й козацьку кирсю. Як виводили з хати, отаман крикнув до господині: “Воля Україні!” — Я вмираю!” Бандити вхопили його за горло й не дали більше кричати. Правда, вони прикривали себе московською мовою, але по-московськи вони дуже зле говорили, як потім розповідав господар хати. Господиня двох пізнала, бо вони були з другого хутора. Одного з них, коли вони виходили з хати, господиня навіть назвала по йменни. Але вони загрозили їй смертю, якщо б вона кому сказала. Отамана покладали на підводу й повезли. Потім знайшли сліди, що з дороги повернули до лісу. Так згинув патріот-вояк Українських Змагань. Не в бою з ворогом, а від своїх, від бандерівців.

Тепер подаю загальну листу, скільки загинуло наших рядових козаків від бандерівських безбатьченків, що сліпо виконували накази своїх вождів. Це копія з оригіналу, який зберігається в архіві Генеральної Управи У. В. К., за підписом генерального секретаря полк. Г. Карасюкевича, з 1941 року. Назва сіл в Горохівському, Дубенському, Луцькому повітах:

1. Село Скобелка — 15 козаків і станичний от. Мазурчук.
2. Село Озорище — 15 козаків і станичний от. Подолянець.
3. Село Физановка — 18 козаків.

4. с. Білівка — 7 козаків.
5. с. Теречіївці — 26 козаків.
6. с. Посмоліти — 5 козаків і станичний от. Боднарук.
7. с. Шкільня — 17 козаків.
8. с. Мисильне — 6 козаків.
9. с. Звиняче — 5 козаків
10. с. Ользарів — 6 козаків і станичний от. П. Відурек.
11. с. Губин — 12 козаків і станичний от. Солоденюк.
12. с. Городище — 10 козаків і станичний от. Микола Мельник.
13. с. Вінківчинка — 10 козаків.
14. с. Блудо — 7 козаків.
15. с. Відихмова — 10 козаків.
16. с. Чаруків — 6 козаків.
17. с. Несвічі — 8 козаків.
18. с. Вігране — 5 козаків.
19. с. Губінська-Діброва — козаків і станичний от. Уліцький.
20. с. Ковбан — 8 козаків і станичний от. І. Уманицький.
21. с. Колодійно — 4 козаків.
22. с. Новосілки — 10 козаків і станичний Петро Січ.
23. с. Лисів — 5 козаків.
24. с. Жабче — 6 козаків.
25. с. Дружкополь — 5 козаків.
26. с. Бігів — 4 козаків.
27. с. Марковичі — 6 козаків
28. с. Борисковичі — 5 козаків.
29. с. Шпрахів — 5 козаків і станичний Павло Бурса.

Це те все, що я міг довідатися за 5 днів перебування в Горохові й записати до свого денника, щоб можна було залишити в своїх споминах для наступних наших поколінь.

XVI.

БОРОТЬБА НА ДВА ФРОНТИ

Одного разу я був у с. Коко Гута, недалеко Зв'ягеля. Кожну людину, що вірує в Бога, брала розлука, дивлячись, як біля розвалених хат сиділи жінки та діти й плакали. Їх німці переселили з кращих земель на гірші німецьких колоністів. Я поклявся відомстити за це німцям, і за всяку ціну допомогти тим нещасним людям. Було стягнуто два відділи нашого Українського Визвольного Війська в ліс коло залізничної станції Рафальска. Тут наші чекали, коли жандарми будуть везти з області харчі, одягу та гроші для цілого комісаріату в Емельчині. Перебуваючи у Зв'ягелі, я розвідав, коли буде йти з області транспорт — з Житомира. Мені вдалося послати з ними зв'язкового. Наші відділи транспорт обстріляли. Жандарми почали втікати до лісу, лишаючи майно. Здобич була добра: півмільйона советських карбованців, 300 поліційних уніформів, шкіра, горілка, кіпчені шинки, ковбаси, масло, сир, — якраз усе це, що любили німці. Після цього я повідомив про все полк. Голуба. Відбулося засідання, на якому ми: полк. Голуб, сот. Ложенко і я вирішили передати ті гроші тим селам, які німці поперевозили й поскидали біля розвалених німецьких хат. 300 поліційних уніформів і черевики передали до У. П. А. під командою от. Бульби-Боровця на північний відтинок, де командуєчим був полк. Трейко. Наші відділи не мали в себе жодного німця і були розкинені по всьому терені. Нашим головним завданням було по ночах робити засідки на червону партизанку.

Найбільшою нашою небезпекою були мадяри, які стояли біля Овруча й браталися з червоною партизанкою, — продавали зброю за горілку. Одначе наш сотн. Володимир Кльопа давав собі з ними раду. В наші руки попадалися не тільки червоні бо-

ївки, але й мадярські. Мадярів зараз же забирали німецькі вояки, відбирали в них зброю, а їх посилали на роботу. Не було такого дня, щоб ми не мали бою з червоною партизанкою. Найбільше скупчення червоних було в Барановських, Миропольських і в Курчецьких лісах; вони гальмували битий шлях Житомир — Рівне, і сполучували свої боївки з Баранівкою-Полонним. Партизанські загони червоних підходили з Овруцьких лісів. Частина з них звідтіля пробиралася на Олевськ-Сарни, частина на Березне-Воняче, а звідтіля проходили в поля Рівне-Костопіль, де У. П. А. провадила з ними безперервні бої. Коло Вонячого-Олевська червоні спускали парашутистів. Отже, нашим головним завданням було вести боротьбу з червоними. Знов же поляки нападали на українські села й палили їх, не залишаючи ні одної хати. Правда, от. Бульба-Боровець був рішуче проти нищення інших національностей, а головню невинних жінок і дітей. А тут і бандерівці нападали на відділи, що підлягали от. Бульбі-Боровцеві, розбрюювали їх, декого розстрілювали, наприклад розстріляли дружину от. Бульби-Боровця. Другий випадок, у Костопільському повіті, біля Людвиполя, розстріляли сот. Раєвського.

У 1943 році восени почався загальний відступ німецької армії. За наказом полк. Голуба всі наші відділи були стягнені до Житомира; незабаром большевики наступили на Житомир, і ми попали в оточення. На Богунівці був перерваний шлях, що йде Рівне-Львів. У боях большевики мусіли відступити під напором німецької армії. Нам був вільний шлях відступити на Новоград-Волинський. Вся дорога була замінована. Прийшлося прочищати її від мін. Багато загинуло селян, які вирвалися в дорогу з наміром евакуюватися, але попадали на міни й летіли в повітря. У деяких місцях дорогу треба було обставити вояками й не пускати цивільного населення, поки шлях не очиститься від мін. Коло Пу-

лин був бій з советською партизанкою. Після приїзду до Зв'ягеля нам дозволено набрати в ортско-мендатурі різного роду зброї, як рушниць, набоїв і гранат. Сот. Ложенко мав узяти з собою 15 козаків і з Корця повернути на село Річки, а далше — за річку Случ, завести зброю до штабу УПА. З цієї нагоди мені вдалося побувати в штабі УПА. Хто ж був у штабі? Переважно стара наша гвардія, що боролась за Українську Державу в першій світовій війні. Тут називаю деякі прізвища: 1. Полк. Савенко — начальник господарського відділу, а також і постачання в Першому Зимовому Поході Омеляновича-Павленка, останньо наказний отаман Українського Вільного Козацтва при Штабі УПА. 2. Полк. Леонід В. Ступницький — народився в Василівському повіті на Київщині в часі Визвольних Змагань був помічником командира 4-го кінного полку Київської Дивізії. 8-го березня 1921-го року приготував Українську Повстанчу Армію до другого Зимового Походу. Ідучи в Україну приймає на себе обов'язок командуючого другою групою, що перша зайняла Коростень. Після нашої невдачі, повертається до Польщі й перебуває на Волині. Коли в 1939 р. червоні зайняли Волинь, він із своїм сином Юрком направився до границі, щоб перейти в Німеччину. На границі його підстрілили і забрали до Берестя у в'язницю. Юрка, як малолітнього, пустили. У в'язниці він удавав із себе поляка й тому червоні його не розкрили, так і сидів до приходу німців. Повернувшись тоді до Рівного, зайняв становище команданта поліційної школи. Коли німці розв'язали школу, він перейшов до громадської праці, — став головою Червоного Хреста в Рівному. Гестапо почало за ним слідкувати, він про це довідався і втік до лісу.

В УПА призначають Ступницького начальником штабу — північ, а пізніше інспектором самооборони; коли УПА була вже на задах червоних він був призначений Командиром УПА. — північним,

підвищений до ранги генерал-хорунжого. Його син Юрко також був уже хорунжим. В 1945 р. був окружений в Карпатах. Вістку про це було з советських повідомлень перехоплено в Німеччині. Говорилося, що він попав у полон, але й були відомості, що Ступницький застрілився. Він мав можливість вийти, однак дав відповідь панові Пушклеві, що краще вмерти в боротьбі з ворогом, чим працювати на чужині на кусок хліба.

3. Полк. Іван Литвиненко, — своїми бойовими заслугами для Української Соборної Держави знаний кожному козакові. 4. Сот. Ложенко, довгий час перебувавший на Україні в УПА, був ранений. 5. Полк. Іван Трейко — знаменитий повстанець з Київщини. Червоні склали навіть пісню про нього: "Ой дощ іде і хмариться, сидить Трейко під кущем дай чухмариться (чухається)". Останньо був командуючим УПА — північною групою Сарни-Пінські болота.

Після того наша колона машерувала на Самбір. Я мав направитись на Рівне-Луцьк-Володимир-Грубешів і повернутися до лісу. Ідучи з Головного Штабу УПА через Людвиполь до Гащі, не доїжджаючи до Антополя, я побачив німецьку танкетку. З одного придорожного будинку до танкетки хтось вистрілив. У відповідь танкетка почала стріляти по будинках запальними кулями. Дальше, по радіо була викликана друга танкетка, й почалась стрілянина по селі Глинськ, Рівенського повіту. Всі хутори були охоплені вогнем, бо стріляли запальними кулями й гранатами. Одна танкетка переїхала по бічній дорозі на цукроварню Житин і також позапалювала будинки в селі Антополі. Все навкруги стояло в огні. Люди з маленькими дітьми втікали в поле, бо лісу там не було.

Наша колона Українського Визвольного Війська розташувалась коло Рівного на Видумці. Тут я зустрівся з Варою Кривою з дому Либаків, що залишилася одна з родини Либаків. Решта сиділи в

Луцькій в'язниці, арештовані гестапом. Малий синок Кость зо своєю мамою, маючи тільки 9 років, також сидів у в'язниці. Німецькі окупанти навіть дітей забирали до тюрем! Над шляхом з Рівного до Луцька з усіх сіл zostалися згарища. Страшна це була картина. Надходила зима, люди в полях копали собі землянки. Дальше їдучи з Луцька до Володимира Волинського, я зустрічав ту саму картину — тільки пожарища. А німці приїзджали вантажними автами й забирали решту дерева з недогорілих хат на окопи коло Буга.

XVII.

ОСТАННЯ СПРОБА БОРОТЬБИ

Залишаючи своїх побратимів — полк. Г. Карасюка, полк. Павла Терещенка й сотн. П. Ситника — я поїхав до Грубешева. Села горіли без кінця. Від Варяжа до Грубешева стояли тільки коміни. Тут я застав післанця від полк. Голуба з повідомленням, що свою дружину маю завезти в Карпати, а сам мушу зголоситись у Львові. Я так і зробив. Дружину завіз на Лемківщину, а сам зголосився в полк. Голуба у Львові, де вже була устаткована школа, — курси парашутистів, радіонадавча й відбірна станція. Приготовлялось це все для боротьби в запіллі ворога. В школі розпочалися курси навчання парашутистів та радістів станцій надавчих та відбірчих. Німці давали все, що було потрібне, але це вже було запізно. Треба було конче комусь поїхати й наладнати зв'язок з УПА. Полк. Голуб звернувся до мене, може б я дав свою згоду, тому, що я знав той терен, а тимбільш, що я дав слово своїм товаришам по зброї повернутися до них. Мали їхати три особи: я і два юнаки — Андрій Шпин і Микола Байда. Вони мали б залишитися з апаратами в УПА, а я мав би повернутися назад. Літак мав приземлитися в околиці Полігона коло Хубкова, а потім при-

летіти за нами і приземлитися в околиці Березного. Ми домовились на четверту ніч. За три дні ми обійшли ліс від Тучина до Людвиполя й Березного та прийшли на умовлене місце. Наша станція зв'язалася зо станцією у Львові. У тих місцях ми нікого не знайшли. У кожному селі стояли відділи червоних, так звані "відділи особливого призначення". В малих селах було їх по 50 бійців, а в більших по 100. Майже всі вони мали автомати. Вночі з села нікого не випускали й не впускали; коли навіть йшла мала дитина, то робили в неї ревізію. Тільки вдень можна було виходити з села.

Червоні вдень робили облави в лісі, на полях, по хуторах, але дуже обережно. Два-три ніколи не йшли на хутір, або до лісу, а вирушало не менше 100 чоловік. Однак наші вояки в деяких місцях таки переходили, хоч і трудно було з ними зустріти-

Полк. М. Чоботарів, начальник охорони
Головного Отамана Симона Петлюри та
Штабу Спеціальних завдань при Міністер-
стві УНР.

ся. Я довідався, що вони проходять лісами Луцьк-Ковель-Бересть, а звідтіля поза річкою Бугом відправляються в Карпати. Один з наших вояків, Анд-дій Шпин, загубився, а ми з Миколою Байдою прийшли на умовлене місце. О першій годині ночі на це місце прибув літак. Ми сіли й щасливо повернулися до Львова. По дорозі, десь біля Рівного, нас піймав прожектор, але зараз же й згубив наш слід. Довше нам перебувати там не було можли-во. Кожної години нас могли зловити. Однак А. Шпин, відбившись від нас, залишився там з радіо-апаратом і фінкою й назад уже з лісу не повернув-ся. Полк. Голуб у Львові нас привітав. Ще того самого дня він сказав мені, що в околицях Стани-славова є велика українська партизанка, й що він для нав'язання контакту послав туди Зенона Явор-ського. Сднак проминуло чимало часу, а Яворський не повертався. Тоді полк. Голуб сказав, що він сам туди поїде. Я і полк. Рибачук не радили йому їха-ти, бо не відомо, як його приймуть, — чи не нара-зить він себе, але він таки поїхав. Згодом Яворсь-кий повернувся, а полк. Голуб там загинув від бан-дерівців.

Отже, наше зловіще передчуття таки справди-лося... Виходить, що полк. Голуб помилявся, коли казав, що конче якнайскоріше “пускати Захід на Схід”. Адже, багато організаційних “трійок”, що прямували на схід із заходу бували затримані нім-цями, але при помочі полк. Голуба їх звільняли, зараз же видавали їм документи й зброю, а коли наші козаки були ще не дуже зайняті, то самі під-возили їх в сторону Києва. Коли ці “трійки” були голодні, козаки, з наказу полк. Голуба, їх завжди накормили й давали відпочинок. У Житомирі був навіть спеціальний готель для цього.

